

Lisa Moses Leff, *The Archive Thief. The Man Who Salvaged French Jewish History in the Wake of the Holocaust* (New York: Oxford University Press, 2015), 286 str.

Središnja tema knjige autorice Lise Moses Leff, povjesničarke i profesorice na Američkom sveučilištu u Washingtonu, priča je o Zosi Szajkowski, povjesničaru koji je uspio spasiti stotine tisuća dokumenata o francuskim Židovima tako što ih je prebacio iz Francuske u Sjedinjene Američke Države. No ova knjiga istražuje i širu tematiku pitanja iz područja židovskoga nacionalizma, židovskih arhiva i načina kako se pisala židovska povijest tijekom i nakon holokausta.

Dokumenti o povijesti francuskih Židova koje je 60-ih i 70-ih godina prošloga stoljeća Szajkowski spasio postali su temeljima prvih akademskih radova o modernoj povijesti francuskih Židova. Szajkowski je bio pionir moderne povijesti francuskih Židova i napisao je seriju radova iz tog područja, a njegovi su radovi i danas često citirani. Szajkowski međutim nikada nije stekao doktorat niti bio u akademskoj službi, a mnogi ga odbacuju kao pukoga amatera.

Knjiga se sastoji od zahvala (str. ix – xii), uvodnoga dijela, osam poglavlja, epiloga, bilješki (str. 205 – 244), bibliografije (str. 245 – 273) te kazala (str. 275 – 286).

U uvodnom dijelu (str. 1 – 8) autorica govori o raspršenosti arhivskih izvora koji govore o povijesti Židova u modernoj Francuskoj. Analizira stanje u državnim arhivima i zbirke francuskih sinagoga u kojima se nalaze nepotpuni dokumenti, a posebne se zbirke mogu naći u knjižnicama sveučilišta, instituta ili arhiva u Sjedinjenim Američkim Državama ili Izraelu. Pri analizi razloga takve raspršenosti pojavljuje se ime povjesničara Zose Szajkowskoga (1911. – 1978.), koji je napisao niz članaka o povijesti francuskih Židova, od kojih se većina bavi prije neistraženim temama. U ovom dijelu autorica nam daje profil Szajkowskoga, koji je bio i sakupljač francuske judaике. Sa sakupljanjem počinje 30-ih godina XX. stoljeća. Nakon holokausta prikuplja podatke o progonu Židova od vodećih židovskih osoba u Parizu i iz ruševina bombardiranih zgrada u Berlinu. No, tijekom vremena, spasitelj postaje lopov. Većinu dokumenata o židovskoj povijesti u Francuskoj od XVII. stoljeća Szajkowski je ukrao iz arhiva, često izrezujući stare dokumente iz uvezanih tomova u arhivima. Dokumentaciju je koristio za pisanje svojih znanstvenih članaka te potom prodavao. Između 1940. i 1961. Szajkowski je prisvojio desetine tisuća dokumenata o Židovima u Francuskoj i dopremio ih u New York. U uvodu autorica govori i o motivaciji za istraživanje života i rada Szajkowskoga te piše o sudbini dokumenata kojima je trgovao.

Prvo poglavlje (str. 9 – 22), "Szajkowski's Passion", započinje opisom prve krađe u kojoj je Szajkowski uhvaćen u travnju 1961. u gradskom arhivu u Strasbourgu. Szajkowski je ponovno uhvaćen u krađi tek 1978. u čitaonici židovskoga odsjeka u New York Public Library. Autorica u ovom dijelu otvara pitanja na koja će dati odgovore u sljedećim poglavljima. Koji su bili pravi motivi Szajkowskoga te koji su motivi knjižničara u Sjedinjenim Američkim Državama i arhivista u Izraelu koji su kupovali dokumente od njega tijekom 1950-ih, 1960-ih i 1970-ih? Leff kaže da se odgovori moraju sagledati u kontekstu onoga što su ti izvori o židovskoj povijesti značili Židovima u poslijeratnoj eri.

U drugom poglavlju (str. 23 – 46) opisana je životna putanja Szajkowskoga. Iz okolnosti njegova života saznajemo mnogo o društveno-ekonomskom životu Židova u tadašnjoj Poljskoj, gdje su 1920. škole na jidišu ukinute i apsorbirane u poljski obrazovni sustav. Pratimo stvaranje cionističkih ideja, širenje židovskoga nacionalizma, komunističkih ideja i židovskoga socijalizma u Istočnoj Europi između dva svjetska rata. U Parizu 1935., pod utjecajem Ilje (Ilye) i Rive Čerikover (Tcherikower), važnih intelektualaca koji rade za YIVO – Institut za židovska istraživanja, koji je tada imao sjedište u Vilniusu, Szajkowski počinje prikupljati arhivski materijal.

Ovo je poglavlje i izvrstan prikaz komunističkoga pokreta među francuskim Židovima i istočnoeuropskim židovskim doseljenicima toga doba. Znanstvenici okupljeni u Parizu vjerovali su u novu vrstu židovskoga kulturalnog nacionalizma, koji je prihvatio znanost kao način očuvanja židovskoga života u vrijeme krize. Prikupljanje je bilo osnovica njihove misije. Radeći u duhu povjesničara Simona Dubnova (Dubnowa), ti su znanstvenici promatrali prikupljanje ostataka židovske povijesti kao način za očuvanje prošlosti i obnovu židovske kulture kroz njezino proučavanje.

Treće poglavlje (str. 47 – 74) govori o početku Drugoga svjetskog rata, koji je razbio intelektualni krug YIVO-ovih povjesničara u Parizu. Ujesen 1940. bračni par Čerikover bježi u New York, gdje je bila u tijeku uspostava YIVO-a nakon njegova preseljenja iz Vilniusa. Budući da nisu mogli ponijeti cjelokupni arhiv, povjerili su dio građe Szajkowski.

Unatoč nepovoljnim prilikama, Szajkowski nastavlja istraživanje za zbirku *Yidn in Frankraykh* (*Židovi u Francuskoj*). U studenome 1939. unovačen je u Legiju stranaca, u sklopu koje biva ranjen u bitci u lipnju 1940., a iste je godine otpušten iz vojske. Boravi u bolnici u Carpentrasu, a poslije se ondje zadržava čekajući vizu za ulazak u Sjedinjene Američke Države. Tijekom službovanja u Legiji stranaca i boravka u bolnici Szajkowski nastavlja raditi na projektu iskustava židovskih vojnika u ratu. Radove o toj temi objavio je na jidišu, engleskom i hebrejskom.

Tijekom boravka u Carpentrasu uz pomoć istraživanja u lokalnim knjižnicama izrađuje rad o gotovo izumrlom židovskom dijalektu u regiji Comtat Venaissin, gdje se zatekao. Bio je i neslužbeni *zamlar* ("sakupljač") za YIVO, radeći samostalno da bi prikupio ostatke židovske povijesti na tom području i arhivirao ih kako bi se sačuvali i izučavali. Szajkowski stiže u New York u rujnu 1941. nakon naporna putovanja koje je uključivalo kratko zatočeništvo u Oued Zemu, koncentracijskom logoru koji su u Maroku držale višijejske snage.

Četvrto poglavlje (str. 75 – 110) obrađuje novu fazu u životu Zose Szajkowskoga. Krajem 1942. prijavljuje se u američku vojsku, gdje izbjeglice dobivaju priliku služiti zbog svojih jezičnih i kulturalnih vještina. U studenome 1943. dolazi u vojnu bazu u Engleskoj, gdje će služiti kao američki padobranac i prevoditelj. U Engleskoj saznaje o nacističkoj pljački židovskih knjižnica i arhiva diljem Europe. U svakoj zemlji pod nacistima, počevši od Austrije 1938., njemačke vlasti sustavno su plijenile umjetničke predmete, namještaj, glazbene instrumente, knjige i arhive. Cionisti su zahtijevali da se sve iz njemačkih ruku vrati i otpremi na Hebrejsko sveučilište u Jeruzalemu. Do 1943. postojale su 32 istraživačke židovske grupe diljem dijaspore koje su raspravljale o pitanju kako će se židovsko društvo obnoviti nakon rata.

Autorica daje i povijesni prikaz odnosa prema arhivima u ratu i detaljno nabraja sve važne židovske biblioteke i arhive koji su bili opljačkani.

U ovom poglavlju opisana je i sudbina francuskih Židova, od kojih je 76 tisuća ubijeno u logorima smrti u Poljskoj. Obradeno je i poraće, u kojem je samo 3% preživjelih ostalo bez svojih stanova i cjelokupne imovine. Szajkowski analizira stavove francuskih Židova, francuske vlade i komunističkoga pokreta. Smatra da se ni jedna židovska institucija koja je preostala u Zapadnoj Europi ne može izdići iznad politike i materijalnih potreba da bi se posvetila prikupljanju dokumentacije. U strahu da će rijetki materijali koji su dokumentirali židovska iskustva u ratu nestati, poslao je sve što je stigao u YIVO u New Yorku, smatrajući taj institut jedinim mjestom gdje će dokumentacija biti na sigurnom. Pokazalo se da je Szajkowski imao pravo kada se pribojavao da dokumentacija u Francuskoj nije sigurna. Između 1944. i 1947. republikanska vlada izdala je brojne upute državnim agencijama naredivši uništavanje radnih zapisa koji su se odnosili na dokumentiranje sudbine francuskih Židova između 1940. i 1944. godine.

U petom poglavlju (str. 111 – 140), “Partisans of the Exodus”, pratimo Szajkowskoga u Berlinu, kamo je raspoređen kao vojnik američkih snaga. Iz njegovih dopisa saznajemo o patnjama običnih Berlinčana i o poslijeratnim pogromima u Poljskoj o kojima pripovijedaju izbjeglice koje dolaze u Berlin. Szajkowski aktivno radi na poboljšanju uvjeta za židovske pacijente u njemačkim bolnicama i dolazi do zaključka da Europa više nije sigurno mjesto za Židove te za sebe kaže da je postao “pobornik egzodusa iz Europe”. U ovom se poglavlju iscrpno govori o opljačkanom židovskom blagu, zbirkama, umjetninama, bibliotekama i arhivima diljem Europe te postupcima njihova povrata matičnim državama i zajednicama. Tijekom tog razdoblja Szajkowski vojnim pošilkama kontinuirano šalje knjige i dokumente iz Europe u YIVO u nadi da će ondje materijali biti korisni. Materijali uključuju dokumente nacističke vlade, anti-semitske knjige, novine, pamflete, različite predmete koje su preživjeli Židovi sačuvali iz logora i geta, židovske knjige te novine koje je tiskalo podzemlje Varšavskoga geta.

U šestom poglavlju (str. 141 – 162) govori se o povratku Szajkowskoga u Ameriku i njegovim naporima da ostvari znanstvenu karijeru.

Sedmo poglavlje (str. 163 – 178), “Francuski gubici”, započinje sa slučajem iz strasburških općinskih arhiva, gdje je 1961. Szajkowski prvi put uhvaćen u krađi, i nastavlja se analizom gubitaka koje su francuski arhivi pretrpjeli tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata. Autorica kaže da francuski arhivi nisu nikada sustavno ispitali gubitke i objavili ih, nego su 50-ih godina prošloga stoljeća nastavili s radom kao da se ništa nije dogodilo. Sve manjkavosti u arhivima i bibliotekama bile su zataškavane.

Posljednje, osmo poglavlje (str. 179 – 198) govori o kupcima stotina tisuća stranica rijetkih dokumenata, knjiga i periodike. Glavni kupci bile su istraživačke knjižnice specijalizirane za judaiku. Veliki kupci bili su Sveučilište Brandeis, Sveučilište Yeshiva, Hebrew Union College (HUC) i Jewish Theological Seminary (JTS). U ovom dijelu knjige također se obrađuje kako su biblioteke organizirale dokumente koji su bili manjkavi i nisu imali zajedničkih poveznica. Autorica preispituje i napore koje su različite institucije ulagale da bi u posjed dobile dokumentaciju i materijale vezane za židovsku povijest.

U zaključnom dijelu (str. 199 – 204) Leff govori o okolnostima samoubojstva Zose Szajkowskoga. Analizira i sudbinu dokumenata za koje je ustanovljeno da su ukradeni i osvrće se na njihovu povijesnu važnost u poslijeratnom razdoblju. Njezina zaključna riječ odnosi se na paradoks sadržan u samoj prirodi arhiva. Dok s jedne strane tvorci arhiva spašavaju prošlost i čuvaju povijesne dokumente da bi ih povjesničari mogli istraživati, s druge strane postoji svojevrsno nasilje u procesu arhiviranja. Sama organizacija arhiva stavlja dokumente u neki drugi kontekst i na taj način mijenja njihovo značenje. Leff ističe da arhive ne treba gledati kao cjelovite spomenike povijesti nego kao spašene hrpice dokumenata.

GABI ABRAMAC

Neven Šantić, *Ljepotica i zvijer. Mali kompendij hrvatskog regionalizma* (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2013), 159 str.

Politolog i novinar Neven Šantić u knjizi *Ljepotica i zvijer. Mali kompendij hrvatskog regionalizma* veoma sažeto i jasno iznosi svoje viđenje regionalizma, odnosno dvadeset neuspjelih godina regionalizacije Hrvatske. U svojim kratkim esejima Šantić nam pruža uvid u povijest hrvatskih regionalističkih pokušaja, od kojih ni jedan nije ostvaren, kritiku županijskoga ustroja Hrvatske i sve prijedloge regionalne podjele Hrvatske od 1993. do 2012. godine. Već je i sam dio naslova, *Ljepotica i zvijer*, intrigantan. Prema Šantiću, upravo su hrvatske regije ta ljepotica, a zvijer čini centralistički uređena država. Na samom početku knjige Šantić nam daje opći prikaz povijesti regija i u zapadnoj Europi, sa simboličnim zaključkom da “Europa odavno zna da ‘svi putovi ne trebaju voditi u Rim, problem je što to u Hrvatskoj još nije jasno” (str. 28).

Prema Šantićevu mišljenju, upravo su regionalističke stranke glavni promotor ideje regionalizma u Hrvatskoj i tvrdi da se one odlikuju time što se “političkim sredstvima bore za regionalizaciju i što veću regionalnu autonomiju, bez obzira na to je li im krajnji cilj ostati samo na tome, ili su spremne ići u bitku s nacionalnom državom sve do moguće secesije” (str. 29). S druge strane, regionalne su stranke one koje djeluju na nacionalnoj razini te se natječu na izborima u svim jedinicama, ali uspješno samo u određenim izbornim jedinicama, iznoseći primjer Hrvatske seljačke stranke.

Šantić tvrdi da postoje tri razloga za osnivanje regionalnih stranaka u Hrvatskoj. Prvi je svijest o potrebi afirmacije regionalnih interesa u novom, demokratskom okruženju; drugi je globalizacija i globalizam kao trijumf ekonomije nad politikom i međudržavnim granicama; posljednji, treći, mogući su scenariji raspleta političke krize u bivšoj Jugoslaviji, jer 1989./1990. još nije bilo sasvim jasno kako će ona završiti. Regionalizacija je, kako kaže autor, traganje za “ustavno-političkim modelom kako bi se, koji god se pristup regionalizaciji prihvati, državom upravljalo na najprijateljujiviji i najdjelotvorniji način s maksimalnim motiviranjem građana da u tome sudjeluju” (str. 121).

Povijesni pregled hrvatskih regionalističkih stranaka Šantić započinje s Istarskim demokratskim saborom (IDS) (str. 41 – 54), koji je, prema njegovu mišljenju, “ledolamac” decentralizacije i regionalizacije Hrvatske te je otpočetak svojega